

Livssynsambassadører i skolen? Prosjektet «Ambassadors of Faith and Belief» i Redbridge som inspirasjon for norsk skole

Ralph Meier

Høgskulen i Volda

Abstrakt: Artikkelen presenterer prosjektet «Ambassadors of Faith and Belief» i bydelen Redbridge i London. Elever fra secondary schools kan etter å ha fått opplæring bli invitert til å fortelle om sin tro i religionsundervisningen i primary schools. I artikkelen argumenteres det for et tilsvarende prosjekt i Norge som et samarbeid mellom videregående skoler og grunnskoler. Det blir vist at læreplanene i RE og KRLE åpner for et slikt prosjekt, og muligheter for en praktisk gjennomføring i skolene blir drøftet.

Søkeord: Livssynsambassadører, religionsundervisning i England, lære om religion, lære av religion, KRLE, RE, trosfortelling

Innledning

Daniella, en 16 år gammel jente fra en secondary school¹ i Redbridge, en bydel nordøst i London, forteller om seg selv. Hun presenterer seg med en PowerPoint-presentasjon og sier at hun er jødisk, liker å spille musikkinstrumenter og har en hund som heter Macy. Hun snakker om sine foreldre, gir en kort introduksjon i jødedommen og presenterer noen jødiske høytider. Hun sier at hun elsker de jødiske festene med mye god

1 Secondary school i England er klasse 7 til 13.

Sitering av dette kapitlet: Meier, R. (2019). Livssynsambassadører i skolen?: Prosjektet «Ambassadors of Faith and Belief» i Redbridge som inspirasjon for norsk skole. I B. Afset & A. Redse (Red.), *Religion og etikk i skole og barnehage* (s. 145–176). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.82.ch6>
Lisens: CC-BY 4.0

mat, og særlig purim-festen, hvor folk kler seg ut, og hun viser et bilde av seg selv, utkledd som en pingvin. Daniella er en av omtrent 20 elever fra secondary schools i prosjektet «Ambassadors of Faith and Belief» (AFaB) fra Newbury Park Primary School.² Denne presentasjonen som vi får se, viser hun vanligvis for elever i primary schools i Redbridge. «Vi» er en gruppe med RLE-studenter og lærere fra Institutt for religion, livssyn og kyrkjefag ved Høgskulen i Volda.

Fra 2008 har en årlig studiereise til Redbridge, en bydel nordøst i London, vært et fast tilbud for studenter som studerer RLE på Høgskulen i Volda, både fra grunnskolelærerutdanning (GLU) og årsstudiet i RLE. Siden 2013 er denne studiereisen også et fast årlig tilbud for studenter i barnehagelærerutdanning (BLU). Formålet er å bli kjent med engelsk skole og religionsundervisning, og med ulike religiøse institusjoner. Studieopplegget går over tre dager, hvorav to av dagene er rettet mot skolebesøk, og en dag mot besøk av religiøse institusjoner som moské, hindutempel, synagoge og sikh-tempel. Redbridge er preget av stort etnisk, religiøst og kulturelt mangfold, og mange ulike religioner og livssyn er representert i de offentlige skolene i denne bydelen i London. I 2013 ble vi kjent med «Ambassadors of Faith and Belief»-prosjektet, som har vekket oppmerksomhet både nasjonalt og internasjonalt fordi prosjektet er unikt, har høy kvalitet og engasjerer elevene.³ I 2014 vant prosjektet den nasjonale «accord inclusivity award». I begrunnelsen for prisen heter det:

RE [Religious Education] can suffer from a too greater focus on facts and understanding faiths through the eyes of religious authorities. The school's 'Ambassadors of Faith and Belief' project not only provides a very worthwhile volunteering opportunity for local sixth form pupils, but it allows younger pupils to encounter and have a dialogue with positive role models from different backgrounds, improving their understanding of the nature of faith and belief as a real life experience.⁴

I denne artikkelen skal jeg, etter en kort framstilling av engelsk religionsundervisning, presentere «Ambassadors of Faith and Belief»-prosjektet

² Primary school tilsvarende barneskole i Norge (men bare til og med 6. klasse).

³ I internasjonal sammenheng se presentasjonen av AFaB i Jackson 2014: 91–93.

⁴ Accord 2014.

fra Redbridge. Dessuten vil jeg se på mulighetene for en tilsvarende modell i Norge med utgangspunkt i RE i videregående skole og KRLE i grunnskolen. I artikkelen bruker jeg forkortelsen AFaB for «Ambassadors of Faith and Belief» og på norsk begrepet «livssynsambassadører». Betegnelsen livssynsambassadør tar høyde for at ordet «livssyn» på norsk kan bli brukt både for religioner og ikke-religiøse livssyn,⁵ og at det er vanskelig å finne en passende norsk oversettelse for «ambassador». Ordet «livssynsambassadør» kan tolkes ulikt og er ikke selvforklarende, men det samme gjelder for uttrykket «Ambassadors of Faith and Belief». Verken den norske eller den engelske betegnelsen er entydig.

Om religionsundervisning i engelsk skole

Fagets bakgrunn og læreplaner

For å forstå forutsetningene for AFaB-prosjektet skal jeg gi en kort oversikt over Religious Education (RE) i engelsk skole.⁶ Det gir også et grunnlag for å kunne sammenligne engelsk og norsk religionsundervisning med tanke på muligheter for et lignende prosjekt i Norge. I 1944 ble religionsundervisningen det første obligatoriske skolefag for alle elever i England. Med den kristne etikken ville en sikre demokratiet og en human sivilisasjon i møte med totalitære systemer som kommunisme og særskilt nazisme.⁷ Siden gikk utviklingen i faget fra en ren kristen religionsundervisning til et fag som omfatter både kristendom, andre religioner og ikke-religiøse livssyn som har etablert seg i England.⁸

Utforming av læreplaner i RE skjer på kommunalt nivå. Medlemmene av den kommunale gruppen som lager læreplanen i RE, er representanter fra den anglikanske kirken, andre kristne denominasjoner, ikke-kristne religioner og sekulære livssyn som er representert i kommunen. Dessuten er lærere fra ulike skoler og politiske representanter med i denne

5 Se Bråten 2018.

6 For en mer omfattende framstilling av religionsundervisningen i England se Bråten 2013: 83–114 og Meier 2009.

7 Jf. White 2004: 152–154.

8 Jf. QCA 2004.

gruppen.⁹ Kommunale læreplaner, i stedet for nasjonale planer, har fordelen av å være lokalt tilpasset de enkelte omtrent 150 kommunene som viser en stor bredde av forskjellige religioner og livssyn. Utviklingen av de kommunale planene etter 1944 gjenspeiler samfunnets utvikling i England fra et enhetlig kristent samfunn til et flerkulturelt og multireligiøst samfunn. Nåværende planer kan karakteriseres som ikke-konfesjonelle og inter-religiøse. Læreplanene skal ifølge den nasjonale utdanningsplanen fra 1988 likevel ta hensyn til at kristendommen er den viktigste religiøse tradisjonen i England.¹⁰

En forpliktende nasjonal læreplan, som i Norge, finnes dermed ikke. Men i 2004 ble en nasjonal plan i RE med retningslinjer til utforming av kommunale læreplaner publisert, «*non-statutory national framework*», en ikke-forpliktende nasjonal læreplan. Med utgangspunkt i denne læreplanen ble det i 2010 publisert en veiledning, utgitt av Department for children, schools and families, som tar hensyn til den videre utviklingen av RE-faget og den religiøse situasjonen i skolen og i samfunnet.¹¹ I 2013 publiserte Religious Education Councils of England and Wales A *Curriculum Framework for Religious Education in England*.¹² Dette dokumentet tilpasser læringsmål i de ulike klassetrinn i forhold til endringer i nasjonale læreplaner i andre fag siden 2004 og gir konkrete eksempler til undervisningen. Dokumentet er tenkt som hjelpemiddel for lærere og gruppene som utarbeider de kommunale læreplanene. I 2018 la Commission on Religious Education fram et forslag til en nasjonal plan for religionsfaget: *Final Report: Religion and Worldviews: The Way Forward. A National Plan for RE*.¹³ Anbefalingen om en nasjonal forpliktende plan for RE har sin begrunnelse i store forandringer i RE siden 1960-tallet. Her nevnes spesielt det store mangfoldet av religioner og livssyn, store

9 En slik gruppe heter Agreed Syllabus Conference (ASC). Gruppen som utarbeider den kommunale religiøse læreplan (Agreed Syllabus for RE) blir formelt opprettet av den øverste kommunale skolemyndighet, Local Education Authority (LEA) i samarbeid med det ansvarlige lokale organ for religionsundervisningen, Standing Advisory Council on Religious Education (SACRE).

10 Education Reform Act 1988. Chapter 40, 6: «Any agreed syllabus ... shall reflect the fact that the religious traditions in Great Britain are in the main Christian whilst taking account of the teaching and practices of the other principal religions represented in Great Britain.»

11 Department for children, schools and families 2010.

12 Se Religious Education Councils of England and Wales 2013.

13 Se Commission on Religious Education 2018.

variasjoner i kvalitet og kvantitet i RE, både i primary og secondary schools, og et behov for godt kvalifiserte religionslærere. En nasjonal forpliktende læreplan for alle offentlige skoler skal sikre at alle elever får undervisning i RE. Det foreslås å endre navn på faget til *Religion and Worldviews*, og det understrekes at lærere som underviser i RE-faget skal være godt kvalifisert og ved behov få videreutdanning i religionsfaget. Læreplanen skal tilpasses de lokale og kommunale behovene. Om denne planen blir godkjent av parlamentet, er ennå ikke avgjort.

Fagets formål

Alle skolefag skal bidra til å fremme elevens spirituelle, moralske, sosiale og kulturelle utvikling.¹⁴ For RE nevner den nasjonale læreplan dessuten: selvbevissthet, respekt for alle, åpenhet og undring.¹⁵ Ifølge denne planen har RE tre ulike dimensjoner som er viktig i undervisningen. For det første har religionsfaget en *eksistensiell dimensjon*, idet RE utfordrer til refleksjon over ultimate spørsmål som «Hva er meningen med livet?», «Finnes det en Gud?» eller «Hvem er jeg?». For det andre har RE en *kunnskapsdimensjon*. Elevene lærer om kristendommen og om andre religioner og livssyn. For det tredje har RE en *etisk dimensjon*. RE skal gjøre elevene i stand til å vokse som individer i sine trossamfunn og som borgere i et pluralistisk samfunn og skal fremme respekt og forståelse for mennesker med en annen tro.¹⁶

Læreplanen er delt i ulike *key stages*, som tilsvarer ulike klassetrinn. *Key stage 1* er 1.–2. klasse, *key stage 2* er 3.–6. klasse, *key stage 3* er 7.–9. klasse, *key stage 4* er 10.–11. klasse. Læringen i RE skjer på to måter: Elevene skal tilegne seg kunnskap og ferdigheter i RE ved *learning about religion* (lære om religion) og *learning from religion* (lære av religion).¹⁷ I lære om religion står kunnskapsdimensjonen sentralt, mens i lære av religion ligger fokuset på den eksistensielle og den etiske dimensjonen. Siden den kunnskapsmessige, den eksistensielle og den etiske

14 Se Education Reform Act 1988. Chapter 40, 1.

15 Jf. QCA 2004: 13: «self-awareness, respect for all, open-mindedness, appreciation and wonder.»

16 Jf. QCA 2004: 7.

17 QCA 2004: 11.

dimensjonen skal være med i religionsundervisningen, står både *learning about* og *learning from religion* sentralt i undervisningen. Bruken og tolkningen av begrepsparet *learning about religion* og *learning from religion* har variert siden innføringen.¹⁸ Det gjelder både på det individuelle nivået, hvordan den enkelte religionslærer tolker og anvender begrepsparet, og i det offentlige rom i publiserte kilder som bruker begrepsparet.¹⁹ Dette til tross blir både *learning about* og *learning from religion* sett på som vesentlige i religionsundervisningen, og begge aspektene står også sentralt i AFaB-prosjektet.

AFaB-prosjektet i Redbridge

Redbridge Agreed Syllabus «Exploration and Response»²⁰

Prosjektet ble initiert fra Newbury Park Primary School i kommunen Redbridge i Nordøst- London i 2011. Skolen er forpliktet på den kommunale læreplanen som i 2011 het «*Exploration and Response. The Redbridge Agreed Syllabus for Religious education 2008*».²¹ Redbridge er som nevnt en multireligiøs bydel, noe som vises igjen i gruppen som utarbeidet læreplanen for 2008. Representantene kom fra den anglikanske kirken, den romersk-katolske kirken, andre kristne kirker, jødedom, hinduisme, buddhisme, bahai, islam og sikhisme. Dessuten var der lærere og noen representanter fra andre organisasjoner.²² Læreplanen tar opp fagets formål fra den nasjonale læreplanen fra 2004 og formulerer som formål for RE «to promote the spiritual, moral, social, cultural and intellectual development of pupils and of society by encouraging an exploration of and response to those aspects of religion and human experience which raise fundamental questions of belief and value.»²³ Planen viser til

18 Om ulike forståelser i England av «learning about religion» og «learning from religion» se Meier 2009: 45f., Teece 2010, Bråten 2013: 103–108.

19 Se Fancourt 2015.

20 Se London Borough of Redbridge/SACRE 2008.

21 Denne planen ble erstattet med: London Borough of Redbridge/ London Borough of Havering 2015. Agreed Syllabus For Religious Education 2015–2020.

22 Se oversikten i London Borough of Redbridge/SACRE 2008: 8of.

23 London Borough of Redbridge/SACRE 2008: 10.

religionsfagets betydning for å skape et godt samfunn: «RE has a significant contribution to make to community cohesion».²⁴

RE-planen 2008 fra Redbridge tolker de to læringsmåtene «learning about and learning from religion» som «Exploration and Response», utforskning og respons. Planen presiserer at utforskning betyr at elevene lærer hva mennesker tror og lærer, hva de gjør, hvordan de lever livet sitt, og hvordan de uttrykker seg. Når elevene responderer, blir de utfordret til å engasjere seg i hvem de er, hva meningen med livet er, og hvilke verdier og forpliktelser de har.²⁵ I strukturen følger læreplanen de ulike *key stages*, beskriver målene og har undervisningsforslag.

Bakgrunn og utgangspunkt for prosjektet

AFaB-prosjektet hadde en egen hjemmeside med informasjon om prosjektets bakgrunn og formål, de aktuelle ambassadørene, presentasjon av de representerte religionene med mulighet for «booking» og en kontaktside.²⁶ I en rapport fra det engelske departementet *Office for Standards in Education, Children's Services and Skills* (Ofsted) blir dette prosjektet framhevet som et godt praktisk eksempel for RE, og beskrevet i en seks siders presentasjon.²⁷ Ofsted-rapporten inneholder også lenke til AFaB-prosjektet og en rapport om prosjektet fra Newbury Park Primary School, og de nevnte kildene ligger til grunn for min presentasjon av AFaB-prosjektet. Ledere for prosjektet er to religionslærere fra Newbury Park Primary School i samarbeid med flere secondary schools og med økonomisk støtte fra det lokale rådet for RE, *Standing Advisory Council for Religious Education* (SACRE). I prosjektbeskrivelsen skisseres det tre behov som bakgrunn for prosjektet:

24 London Borough of Redbridge/SACRE 2008: 11.

25 London Borough of Redbridge/SACRE 2008: 22.

26 <http://www.redbridgeafab.org.uk/> (03.08.2016. Ikke lenger tilgjengelig på internett).

27 Se Ofsted 2013. Dette dokumentet ligger ikke lenger på den offisielle siden fra Ofsted, bare som arkivdokument, se: <https://www.gov.uk/government/publications/effective-religious-education-and-interfaith-dialogue> (25.06.2019) Begrunnelsen er: «This document was archived in January 2017 as it no longer reflects current policy». Ofsted 2013: 1. Ofsted gjennomfører regelmessig skoleinspeksjoner over hele landet for å vurdere de ulike skolene. Bortsett fra at Ofsted er en statlig institusjon, kan den sammenlignes med NOKUT i Norge.

- Redbridge Primary schools and SACRE identified a need for good quality 'RE speakers' to support the delivery of the Agreed Syllabus and bring RE 'to life'
- Secondary schools identified a need for more Year 12/13 volunteering opportunities (to develop key skills and support/enhance university application personal statements)
- All schools need to promote Spiritual/Moral/Social/Cultural aspects of learning and community cohesion²⁸

Målsettinger

Målsettingene er på den ene siden relatert til elever fra primary schools som får besøk av AFaBs og på den andre siden elever fra secondary schools som blir opplært til ambassadører av sin religion eller sitt livssyn med formålet om å besøke primary schools. Det er flere formål med prosjektet med tanke på primary schools. AFaB-prosjektet skal gi elevene fra key stage 1 og 2 (klasse 1 til 6) opplevelsen av å møte autentiske representanter fra et lokalt trossamfunn som presenterer sin tro på en engasjert måte tilpasset elevenes alder og modenhet. Redbridge er preget av et mangfold av religioner, men det er ikke lett for RE-lærere å komme i kontakt med representanter fra ulike religioner som vil møte elevene i skolen og fortelle om sin tro. Dessuten ligger det en viss usikkerhet i å invitere «tilfeldige» representanter fra ulike religioner og livssyn til skolen siden læreren ikke nøyaktig vet på forhånd hva som vil bli formidlet. Formålet med å sende elever fra 11.–13. klasse til elever fra 1.–6. klasse er å gi de yngre elevene muligheten til å oppleve positive rollemodeller – innenfor eget eller andres livssyn. Ved å invitere flere ambassadører fra ulike religioner kan elevene få anledning å se på likheter og forskjeller mellom ulike religioner og utvikle evnen til å lytte, reflektere, spørre og diskutere.

For selve livssynsambassadørene er det også flere målsettinger. Med et slikt tilbud har elevene fra 11.–13. klasse mulighet for å bli bedre kjent med sin egen religion, tro eller overbevisning som de skal presentere for

²⁸ London Borough of Redbridge/SACRE 2013a: 2.

ynge elever. Samtidig tilegner de seg ferdigheter som kan være verdifulle for livet videre. Elevene blir trygge på seg selv ved å presentere noe for andre, utvikler formidlingsevne og ferdigheter som kan hjelpe f.eks. når de søker opptak på universiteter og skal ha intervju – noe som er vanlig praksis i England. Dessuten blir det sett på som et kvalitetsstempel i en CV å ha vært livssynsambassadør. I møte med andre ambassadører fra sin egen eller en annen religion eller et annet livssyn får elevene mulighet til refleksjon, diskusjon og gjennomtenkning av sin egen overbevisning. Elevene lærer å tilpasse presentasjonen til barn fra ulike klassetrinn og lærer å utvikle forskjellige presentasjoner for ulike målgrupper, som elever på key stage 1 og key stage 2.

Framdrift og gjennomføring

Prosjektet ble gjennomført av Newbury Park Primary School under ledelse av RE-lærerne Frankie Chissim og Julia Diamond-Conway, med økonomisk støtte fra Redbridge SACRE, RE-rådet. Pilotprosjektet startet i desember 2011, hvor to secondary schools²⁹ ble involvert i prosjektet og rekrutterte elever fra 11. klasse, og prosjektet ble videreført i de følgende årene. Andre secondary schools ble etter hvert med i prosjektet. De første årene var bare skoler fra Redbridge Borough med i prosjektet, men i oktober 2015 gjennomførte også secondary schools fra en annen bydel i London, Tower Hamlets, AFaB-prosjektet for første gang. Siden oppstarten i 2012 har prosjektet blitt gjennomført på samme måte i flere år til og med skoleåret 2016–2017.³⁰ Selv om prosjektet ikke blir gjennomført for tiden, er selve konseptet fortsatt aktuelt og kan bli kjørt igjen.³¹ Jeg fikk vite at for eksempel Beal High School er interessert i å kjøre dette

29 Beal High School og Ilford County High School, begge to fra Redbridge Borough.

30 Etter det jeg vet har prosjektet ikke blitt gjennomført etter skoleåret 2016–2017, av økonomiske grunner. Men i februar 2019 forteller elever fra Swanlea School (secondary school) at de har vært med i AFaB-prosjektet fra Tower Hamlets. <https://swanlea.co.uk/ambassadors-of-faith-and-belief/> (22.07.2019). En annen nettside fra Tower Hamlets (oktober 2016) med tekst og bilder: <http://www.osmani.towerhamlets.sch.uk/blogs/blog/2016/10/03/tower-hamlets-ambassadors-of-faith-and-belief-2/> (22.07.2019).

31 I mars 2019 fikk jeg vite at eksempelvis Beal High School vurderer å gjennomføre dette prosjektet igjen.

prosjektet igjen. Derfor beskriver jeg gjennomføringen av prosjektet i det følgende i presens.

Elever fra de deltakende secondary schools søker om å få være med i prosjektet som ambassadører og blir valgt ut gjennom en formell prosess. Men det betyr ikke at alle disse blir ambassadører. Under opplæringen vurderes det om de enkelte elever er skikket til å være ambassadør. Det blir stilt tydelige krav til elevene som ønsker å bli ambassadør. De skal blant annet være villige å bruke tid på frivillig basis, ha gode kommunikative evner, kunne tale foran flere mennesker, være godt forberedt, kunne svare på uventede spørsmål og være glad i å jobbe med barn.³² For prosjektlederne er det viktig at elevene kommer fra flere ulike religioner og livssyn, inklusive agnostikere og ateister. Antallet av representerte religioner og livssyn kan variere fra år til år, avhengig av fra hvor mange forskjellige religioner og livssyn elevene i de deltakende secondary schools kommer fra, og hvilke elever som blir valgt ut.³³

Selve kursingen foregår slik at elevene deltar på tre seminardager, gjerne med én seminardag per uke. Fordi elevene skal jobbe videre med presentasjonene sine etter den første og andre samlingen, er det flere dager mellom hver samling.³⁴ Opplæringen har forskjellig fokus på de enkelte seminardagene, noe jeg ønsker å presentere litt nærmere her fordi det gir et godt innblikk i prosjektets intensjoner og formål. Den første samlingen har som hovedmål at elevene bestemmer hva som skal være med i deres presentasjon og at de lager en disposisjon over den. Siden dette er første gang disse elevene, som kommer fra ulike skoler, møtes, starter man med at de presenterer seg gjensidig (to og to) i begynnelsen. Lederne gir så en introduksjon i AFaB-prosjektet, hvor de framhever formålet med og ikke

32 Se AFaBs jobbeskrivelse og kravene til personene som deltar: London Borough of Redbridge/SACRE 2013b.

33 Internettisiden fra Redbridge Ambassadors of Faith and Belief i november 2015 viser ambassadører fra hinduisme (11), islam (8), kristendom (3), buddhisme (1) og ateisme (1). Dette bildet endret seg fra år til år, siden nye studenter kom hvert år. <http://www.redbridgeafab.org.uk/ambassadors.php> (06.04.2017. Ikke lenger tilgjengelig på internett). En lignende presentasjon med AFaBs fra Tower Hamlets: <https://www.retoday.org.uk/school-support/ambassadors-of-faith-and-belief/> (22.07.2019).

34 Denne framstillingen av gjennomføringen er basert på publikasjonen fra Ofsted, samtaler med Frankie Chissim og Julia Diamond-Conway den 14. og 15. oktober 2015, og en deltakende observasjon på den første av tre heldagssamlinger for nye ambassadører ved Central Foundation Girls' School i Tower Hamlets, den 15. Oktober 2015.

minst retningslinjene for prosjektet. Det blir presisert at ambassadørene både skal fortelle om *sin* tro og velge ut et aspekt ved sin religion eller sitt livssyn til presentasjonen, slik at presentasjonen både har en personlig og en mer generell del. Samtidig lærer de at de ikke skal forkynne eller generalisere i presentasjonen, og at de skal bruke uttrykk som *mange*, *noen* og *de fleste* når de sier noe generelt om sin religion eller sitt livssyn. På slutten av hele opplæringen skal elevene ha laget en muntlig presentasjon med PowerPoint for elever fra primary schools. Elevene blir utfordret til å si hva de mener at en god presentasjon for unge elever bør inneholde. Så viser en av lærerne en egen presentasjon og inviterer til diskusjon om den. Presentasjonen inneholder bevisst både gode og dårlige eksempler, slik at elevene kan vurdere den kritisk. Etterpå diskuterer elevene 2–3 spørsmål i smågrupper som kan komme fra elever fra primary school, som: Hva skjer når du dør? Kommer du til å gifte deg med en fra samme tro som du selv har? Finnes det rettferdig krig? På denne måten øver elevene på å diskutere med hverandre og å argumentere for sitt syn. Etterpå blir de utfordret til å skissere innholdet i sin egen presentasjon. Lærerne går rundt og prater med de enkelte elevene om hva de kunne tenke seg å presentere. Her er et viktig element at elevene som presenterer den samme religionen, både forteller om seg selv og sin tro, og dessuten har et tema fra religionen sin de vil fortelle om. Slik kan lærere som ønsker å invitere en ambassadør velge tematisk, gjerne relatert til undervisningen de har om denne religionen. Innenfor islam kan det for eksempel være: Koranen og fortellinger i islam, islam og tilbedelse, høytider i islam, hvordan jeg lever min tro, livet som muslim, profetens liv, viktige steder i islam.³⁵ Elevene begynner med å skissere sine presentasjoner og snakker med hverandre om dem. Mot slutten av den første seminardagen får elevene som hjemmelekse å utarbeide presentasjonen, og å sende den til prosjektlederne noen dager før neste samling for at de kan se gjennom den.

På den andre seminardagen står presentasjonene i fokus. Alle elever framfører sin presentasjon, får tilbakemelding fra lederne og medelevene, forbedrer presentasjonen og framfører den igjen. Kursholderne

35 Se AFaBs nettside med en oversikt over alle presentasjoner en kan velge mellom: <http://www.redbridgeafab.org.uk/presentations.php>. (07.04.2017. Ikke lenger tilgjengelig på internett).

kvalitetssikrer hver presentasjon i forhold til kravene som ble presentert under første samling. En vesentlig del av hver presentasjon er avslutningen Q&A (Questions and Answers), som åpner for spørsmål fra elevene i klassene fra primary schools. På seminaret øver elevene på å svare på mulige spørsmål fra elevene, men denne delen innebærer alltid et overraskelsesmoment for elevene når de er i praksis. De blivende livssynsambassadørene begynner å lage sin egen profil for presentasjonen på AFaBs internettside, og ser på eksempler fra profiler som allerede ligger ute.

Den tredje seminardagen har som formål at elevene framfører sine presentasjoner for elever i primary schools, også med lærere som tilhørere. Elevene finpusser presentasjonene under veiledning av lederne, og hele gruppen diskuterer de ulike presentasjonene. Som regel lager alle elever to presentasjoner, tilpasset de to ulike key stages i primary school. På tredje seminardag besøker alle livssynsambassadører klasser i en primary school og presenterer seg med to AFaBs i hver klasse og får tilbakemeldinger fra elevene, lærer og en AFaB. Etterpå møtes alle livssynsambassadørene igjen til en avsluttende samling og ferdigstiller sin profil på websiden.

Kontakt mellom primary schools og ambassadørene

Etter opplæringen er AFaBs klare til å gi presentasjonene sine ut fra bestillinger fra primary schools. Hver ambassadør lager to sider på websiden til AFaB. En side om seg selv, hvor de forteller om sin bakgrunn og motivasjonen for å bli AFaB³⁶, og en side hvor de gir en oversikt over temaet de forteller om.³⁷ Begge sidene angir også når ambassadøren er tilgjengelig for presentasjoner. Kontakt og bestilling går direkte via e-post fra en primary school-klasse til den enkelte AFaB. Samtidig holder kurslederne tett kontakt med ambassadørene også etter opplæringsfasen. Forutsetningen

36 Se siden: Our Ambassadors: <http://www.redbridgeafab.org.uk/ambassadors.php> (07.04.2017. Ikke lenger tilgjengelig).

37 Se siden: Presentations & Booking: <http://www.redbridgeafab.org.uk/presentations.php> (07.04.2017. Ikke lenger tilgjengelig på internett). Se også <https://www.retoday.org.uk/school-support/ambassadors-of-faith-and-belief/> (22.07.2019).

for at ambassadørene blir kontaktet, er naturligvis at rektorer og religionslærere ved de enkelte skolene er orientert om AFaB-prosjektet og ser verdien av å invitere en ambassadør inn i undervisningen. Julia Diamond-Conway jobber derfor mye med å etablere kontakt med de ulike skolene i bydelen og initierer møter med religionslærerne og rektorene. Hun forteller at religionslærerne ofte føler seg veldig usikre med tanke på fagkunnskap og undervisning i RE. Mange RE-lærere har bare hatt de obligatoriske timene om religioner i lærerutdanningen, som vil si noen få timer i hele utdanningen.³⁸ Livssynsambassadørene kan, til tross for at de er ungdommer, anses som eksperter på et bestemt område som den enkelte lærer kan ha bruk for i undervisningen. Mange bestiller derfor en AFaB relatert til et bestemt tema i undervisningen. Når en klasse for eksempel skal ha undervisning om høytider i islam, kan læreren søke etter dette temaet på websiden til AFaB og ta kontakt med en ambassadør som har dette som tema. Flere lærere bestiller også livssynsambassadører i kombinasjon med et besøk i en religiøs institusjon som for eksempel en kirke, et hindutempel eller en moské, slik at de møter klassen der og gir en presentasjon. Frankie Chissim forteller om gjennomsnittlig seks til åtte bestillinger per elev i løpet av et år, som betyr omtrent 150 besøk i ulike klasser hvert skoleår.

Erfaringer fra deltakerne i prosjektet

Ambassadørene gir veldig positive tilbakemeldinger både fra opplæringen og presentasjonen i primary school-klassene. De sier blant annet at de selv lærte mye om sin egen tro og religion i forberedelsen av presentasjonen, og at de ble tryggere på sin egen tro. Flere fikk også bedre innsikt i forskjellene innenfor sin egen religion, og en bedre forståelse for religioner og livssyn som de andre ambassadørene representerte. De forteller at opplæringen og presenteringen for elever fremmet deres kommunikasjonsevner og ga øving i hvordan en kan formidle til unge elever. For eksempel skriver AFaB Prabhvir Marway:

38 Samtale med Julia Diamond-Conway den 15. oktober 2015. Til den ofte mangelfulle kvalifikasjonen av RE-lærere viser også to rapporter: The All Party Parliamentary Group on Religious Education 2013, og House of Commons Library 2016.

My involvement has helped me to develop my presentation and speaking skills, and I've become far more confident in delivering a presentation to a large group of people. I've also learnt new skills in being able to interact with children; I've learnt to adapt my tone of voice, choice of vocabulary and type of presentation to suit my younger audience. Consequently, this has generally helped me to explain things in simpler and more effective ways than I could before and not just when delivering AFaB presentations.³⁹

Flere forteller at det mest utfordrende er å svare på tilfeldige spørsmål fra elevene etter presentasjonen. Også mottakerne kommer med positive uttalelser, både elever og lærere fra primary school. Elever kommenterer etter presentasjonen at de har opplevd at religion er moderne, og at ulike mennesker lever sin tro på ulike måter. Andre sier at de fikk et mer positivt bilde av sin egen religion og en følelse av stolthet. Lærere fra mottakerklassene sier at de selv lærte mye av presentasjonene og at de fikk et tydelig inntrykk av hvilken framtrædende rolle religion spiller i menneskers liv i deres område.⁴⁰ Lærere mener også at dialogene mellom ambassadørene og elevene hjelper å bryte barrierer som eksisterer på grunn av uvitenhet og frykt for det ukjente.⁴¹ Utover tilbakemeldingene fra prosjektledere, ambassadørene, elever fra målgruppen og lærere finnes det ennå ingen vitenskapelig undersøkelse om prosjektet.

Julia Diamond-Conway, en av prosjektlederne, oppsummerer erfaringene slik: «The ambassadors have given primary children the opportunity of a powerful and authentic personal encounter and dialogue with very positive role models of faith from a diversity of backgrounds.»⁴² Denne uttalelsen gjenspeiler et sentralt formål ved prosjektet, et møte med unge trosrepresentanter som fungerer som positive rollemodeller for tro, med ulik bakgrunn. Her kan en innvende at det kan bli et for ensidig positivt bilde av religionen som elevene fra primary schools får presentert. Men det er et bevisst valg av prosjektgruppen at barn skal få oppleve positive religiøse rollemodeller, i motsetning til et dominerende mediebilde som ofte presenterer religion som noe negativ. Dessuten er det en forskjell om

39 London Borough of Redbridge/SACRE 2013a: 12.

40 Se Ofsted 2013: 3.

41 Se London Borough of Redbridge/SACRE 2013a: 5.

42 Ofsted 2013: 3.

en snakker til barn mellom 1. og 6. klasse som ikke er modne for kritisk refleksjon, eller eldre elever som kan bli konfrontert med mer kritiske tilnærminger til en religion eller et livssyn.

KRLE/RE i Norge og AFaB-prosjektet

Etter å ha presentert det engelske AFaB-prosjektet vil jeg nå undersøke om og i hvilken grad den norske opplæringsloven og læreplanene for grunnskolen og videregående skole åpner for lignende prosjekter i Norge. Dessuten vil jeg drøfte om et slikt prosjekt kan realiseres i praksis i norsk skole. Men først skal jeg presentere tre prosjekter fra Norge og Sverige som minner om prosjektet fra Redbridge, og se på likheter og forskjeller mellom de skisserte tiltak og AFaB-prosjektet. De tre prosjektene er «Dialogpilotene», «Jødiske veivisere» og «Tilsammans för Sverige».

Eksisterende prosjekt i Norge og Sverige

Dialogpilotene

Dialogpilotene er unge voksne mellom 18 og 30 år som skal undervise i skolene og ungdomsmiljøene i østlandsområdet i Norge i tros- og livssynsdialog og dialogisk metode. Dialogpilotene får opplæringen ved utdanningsprosjektet med samme navn, Dialogpilotene, som driftes av Kirkelig dialogsenter, Human-Etisk Forbund og tre muslimske organisasjoner. Utdanningen til dialogpilot skjer i deltidsstudiet over ett år (20 studiepoeng) ved Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo, og studiet ble tilbudt for første gang studieåret 2016–17.⁴³ Dialogpilotene skal nå ungdom mellom 15 og 19 år (10. år i grunnskolen og videregående skole), og målet med arbeidet er blant annet å fremme tros- og livssynsdialog og styrke ungdommens tros- og livssynsidentitet. Andre mål er å forebygge intoleranse og ekstreme holdninger og konflikter, og å øke toleranse og dialogkompetanse.⁴⁴ En av metodene i Dialog-

43 Se <http://www.tf.uio.no/studier/evu/kurs/2016/dialogpilot/> (25.06.2019).

44 Se formålsplanen fra 2018–19, som er identisk med planen fra 2016–17: <https://www.tf.uio.no/studier/evu/kurs/2018/dialogpilot/formal/> (25.06.2019).

pilotene som minner om et viktig prinsipp hos AFaB i Redbridge, er å fortelle om egen tro, i form av «Jeg-fortellinger».⁴⁵ Yvonne Wang viser i sin artikkel til gode erfaringer for religionsdialogen ved bruk av slike trosfortellinger på ungdomstrinnet og på videregående skole.⁴⁶ I studiet til Dialogpilotene inngår både undervisning og besøk i skoler med «dialogverksteder» tilpasset kompetansemålene innenfor både generell læreplan, læreplan i samfunnsfag og læreplan i religion og etikk i videregående skole.⁴⁷

Jødiske veivisere

Skoleåret 2015–2016 reiste to norske 20-åringer med jødisk bakgrunn rundt til forskjellige videregående skoler i Norge for å fortelle hvordan det er å leve som jøde i Norge. Rachel Mizrachi og Eliana Hercz var de første «jødiske veivisere» i Norge.⁴⁸ De brukte året etter avslutningen på videregående skole til å besøke skoler i hele Norge. Prosjektet ble videreført av andre veivisere i skoleårene 2016–2017 og 2017–2018.⁴⁹ Målet er å spre kunnskap om jødedommen og å bryte ned fordommer. Elever fra videregående skole kan på denne måten komme i dialog med jevngamle norske jødiske ungdommer. De jødiske veiviserne tar opp temaer som identitet, tilhørighet og fordommer og forteller om jødernes historie i Norge og om sitt eget liv.⁵⁰

Tillsammans för Sverige

Prosjektet «Tillsammans för Sverige»⁵¹ (TFS) blir tatt med her fordi det viser mange paralleller til AFaB-prosjektet. TFS' nettside viser et videoklipp med unge mennesker som tilhører forskjellige religioner.⁵² Prosjektet er tilknyttet Fryshuset, Europas største ungdomshus, som har

45 Se <https://www.tf.uio.no/studier/evu/kurs/2018/dialogpilot/formal/> (25.06.2019).

46 Se Wang 2019.

47 Se <https://www.dialogpilotene.no/> (25.06.2019).

48 Se <http://www.vl.no/nyhet/har-dere-mott-en-jode-for-1.478831> (25.06.2019).

49 Se http://www.dmt.oslo.no/no/undervisning/jodiske_veivisere/ (25.06.2019).

50 Se <https://www.jødedommen.no/jodiske-veivisere/> (25.06.2019).

51 Se <http://tillsammansforsverige.fryshuset.se> (25.06.2019). Se også en mer omfattende beskrivelse av prosjektet hos Wang 2015: 340–344.

52 <http://tillsammansforsverige.fryshuset.se> (25.06.2019).

virksomheter i flere byer i Sverige.⁵³ Opprinnelig initiert av en prest fra Den svenske kirke er det i dag et samarbeidsprosjekt med representanter fra alle store verdensreligioner som er representert i Sverige, og med mange ungdomsarbeidere. TFS vil motvirke fremmedfiendtlighet, rasisme og ekstremisme. Samtidig ønsker TFS å vise at religion kan virke integrerende og være en styrke for unge mennesker i arbeid for fred og forståelse.⁵⁴ Mål for arbeidet er blant annet å fremme en bedre forståelse for «den andre» og bryte ned feilaktige forestillinger om og fordommer mot andre mennesker og religioner, gi hjelp for unge mennesker som ønsker å utvikle sin egen tro og bruke den som ressurs i arbeid for fred og forståelse. Særlig interessant i vår sammenheng er et opplæringsprogram for dem som ønsker å besøke skoler. Her lærer en ifølge deres hjemmeside blant annet fortellerteknikk (*storytelling*), hvordan en håndterer kontroversielle spørsmål, hvordan en kan fremme ledere og nettverk basert på tro og kultur, og hvordan en kan føre gruppesamtaler.⁵⁵ Tilbudet for skoler retter seg mot gymnas (videregående skole). En reportasje fra en interreligiøs workshop, holdt av tre unge voksne fra TFS – en hindu, en jøde og en muslim – skal illustrere betydningen av et slikt tilbud. De tre forteller om livet sitt og hvordan det er å være jøde, hindu eller muslim i Sverige. Når elever hører om personlige erfaringer med tro fra andre unge mennesker, får deres læring om religion en levende dimensjon og kan gi ny innsikt.⁵⁶

Likheter og ulikheter i forhold til AFaB-prosjektet

Alle de tre skisserte prosjektene har som mål å bryte ned fordommer mot religioner, informere målgruppene og komme i dialog med dem. Tanken om religion og livssyn som positiv ressurs i samfunnet i arbeid for fred og dialog spiller også en viktig rolle hos dialogpilotene og TFS. Målgruppen

53 Se <http://fryshuset.se/om-fryshuset/> (25.06.2019).

54 Se <http://tillsammansforsverige.fryshuset.se> (25.06.2019). Se mer detaljert hos Wang 2015: 341.

55 Se <https://www.fryshuset.se/verksamhet/tillsammans-for-sverige/utbildning> (25.06.2019).

56 Se reportasjen om en interreligiøs workshop med TFS i Pedagogiska Magasinet 2014: <http://pedagogiskamagasinet.se/det-ar-inte-sa-stor-skillnad-mellan-oss/> (25.06.2019). Se også Wang 2015: 343.

i alle prosjektene er elever fra videregående skole (og eventuelt 10. klasse i grunnskolen).⁵⁷ Opplæringen for de som skal gå ut til skolene, er forskjellig i de ulike prosjektene. Dialogpilotene har den desidert grundigste og mest akademiske utdanningen med et universitetsstudium (20 studiepoeng) over ett år. «Tillsammans för Sverige» har et variert, kortere utdanningstilbud med workshops og undervisningskvelder tilpasset målgruppene. Om utdanningen for «jødiske veiviserne» har jeg ikke funnet noe informasjon.

Felles for alle tre prosjektene er at elever fra videregående skole skal komme i kontakt med andre unge voksne som forteller om sin egen tro eller sitt livssyn. Elevene skal komme i dialog med dem, bli tryggere på sin egen tro og samtidig bli utfordret i møte med en representant fra en annen religion eller et annet livssyn. På denne måten kan elevene lære både *om* religion og *av* religion. Både kunnskapsaspektet og den eksistensielle dimensjonen er til stede. Alle tre prosjektene har til felles at skoler kan bestille en eller flere representanter til et undervisningsopplegg etter avtalen med den enkelte skolen.

Her ser vi flere likhetstrekk med AFaB-prosjektet. Men til forskjell fra de tre nevnte nordiske prosjektene har AFaB barnetrinnet som målgruppe, og ambassadørene blir rekruttert fra videregående skole. Skolene selv tar initiativ for begge gruppene, både ambassadørene og deres målgruppe, og prosjektet er forankret i skolens læreplan. På grunn av denne forankringen i skolen blir nivået, perspektivet og målsettinger noe annerledes enn i de presenterte prosjektene fra Norge og Sverige. På grunn av de nevnte forskjellene vil jeg argumentere for et tiltak for norske skoler som ligger enda nærmere AFaB-prosjektet fra Redbridge enn de tre presenterte. Fordelt på de to gruppene ambassadører fra videregående skole og barneskoleelever fra grunnskolen skisserer jeg noen tanker.

57 Et lignende prosjekt rettet mot ungdomstrinnet i ungdomsskolen og videregående skole er kulturtilbudet «Møtepunkt himmel og jord» fra den kulturelle skolesekken i Sogn og Fjordane. Det er et film- og nettbasert tilbud som ble lansert i 2008, blant annet med en DVD hvor norske ungdommer fra ulike religiøse og etniske miljø presenterer seg selv. På nettsiden er også lenker til ulike religiøse samfunn som kan brukes i skolen, men delvis noe utdatert. Se <http://himmeljord.no/ContentItem.aspx?ci=197> (23.08.2019).

Religion og etikk i videregående skole og muligheter for livssynsambassadører

Livssynsambassadørene i England blir rekruttert fra de klassetrinnene som tilsvarer videregående skole i Norge. Faget religion og etikk (RE) i VGS er et fellesfag i studieforberedende undervisningsprogram som ligger til det tredje året med til sammen 84 timer i 60-minutters enheter. RE-faget har religionskunnskap og religionskritikk, islam og en valgfri religion, kristendommen og filosofi, etikk og livssynshumanisme som hovedområder.⁵⁸ I formål for faget sies det:

Religion og etikk er både et *kunnskapsfag* og et *holdningsdannende fag*. ... Gjensidig *toleranse* på tvers av ulikheter i religion og livssyn er en forutsetning for fredelig sameksistens i et flerkulturelt og flerreligiøst samfunn. Faget skal bidra til *kunnskap om og respekt for ulike religiøse, livssynsmessige og etiske ståsteder* i lokalt, nasjonalt og globalt perspektiv. ... Som *holdningsdannende fag* skal religion og etikk også gi rom for *refleksjon over egen identitet og egne livsvalg*. Opplæringen i faget skal bidra til å *stimulere* hver enkelt elev i arbeidet med livstolkings- og holdningsspørsmål.⁵⁹

Både kunnskap og holdning blir nevnt som fagets formål, og toleranse og respekt er viktige verdier som faget skal bidra til. Under avsnittet om grunnleggende ferdigheter sier læreplanen blant annet:

Å kunne uttrykke seg muntlig i religion og etikk innebærer å lytte og *formulere seg gjennom samtaler og dialog*. Dette betyr at holdninger til etiske, filosofiske og religiøse spørsmål blir *prøvd ut og formet gjennom møtet med andre*. Å kunne *presentere stoff på en strukturert og tilgjengelig måte* og kunne *forklare faglige fenomener* ved hjelp av relevante fagbegreper er sentralt. Å kunne uttrykke seg skriftlig i religion og etikk innebærer å *formulere kunnskaper og refleksjoner slik at de blir tydelige* både for eleven selv og for andre. ... Å kunne bruke digitale verktøy i religion og etikk innebærer *kunnskapsinnhenting*,

58 Se Utdanningsdirektoratet. Læreplan i RE, hovedområder: <http://www.udir.no/klo6/REL1-01> (25.06.2019)

59 Utdanningsdirektoratet. Læreplan i RE, formål: <http://www.udir.no/klo6/REL1-01> (25.06.2019). Utheving RM.

*kunnskapsbearbeiding og presentasjon. Det betyr også å utøve kildekritikk og etisk skjønn ved bruk av digitale verktøy.*⁶⁰

Læreplanen i RE viser her overensstemmelse med formål og begrunnelser for AFaB-prosjektet. Som nevnt er formålene for AFaBs i London å utforske mer om sin egen tro, utvikle ferdigheter i å presentere sin egen tro, diskutere med andre i prosjektet med ulik religiøs bakgrunn, lære å argumentere for sin tro, bli utfordret i sin tro, lære å lage en presentasjon om sin egen religion eller sitt livssyn og å presentere dette muntlig for unge skoleelever, tilpasset bestemte klassetrinn. Før de møter yngre elever, presenterer de for hverandre og forbedrer sine presentasjoner. Når det gjelder å finne informasjon om sin egen religion eller sitt livssyn, bruker livssynsambassadørene AFaBs ulike kilder som de må vurdere og bruke kritisk.

Når en sammenligner dette med formål og grunnleggende ferdigheter i læreplanen for RE i VGS er det åpenbart at det ikke er noe i veien for et lignende prosjekt for RE-elever på VGS.⁶¹ RE-planen har flere formål som kan bli fremmet ved et slikt prosjekt. Jeg nevner respekt, toleranse, refleksjon over egen identitet, å kunne uttrykke seg skriftlig og muntlig, kunnskapsinnhenting, -bearbeiding og -presentasjon, kildekritikk og etisk skjønn. Dessuten viser forslaget til den nye læreplanen i RE formuleringer som forsterker dette.⁶²

Men for å kunne skissere muligheter for lignende prosjekt som AFaB for elever fra VGS i Norge, må vi også ta i betraktning forskjellene mellom skolevirksomheten i London og de fleste skolene i Norge. Når det gjelder religionsundervisningen i VGS i Norge sammenlignet med secondary school i England, er følgende forskjeller påfallende. RE-undervisningen i VGS i Norge er bare i det tredje året med tre timer hver uke, mens RE i England blir undervist på alle tre klassetrinn i secondary school, noe som betyr at en har mer tid til å rekruttere og utdanne elever og å sende

60 Utdanningsdirektoratet. Læreplan i RE, grunnleggende ferdigheter: <http://www.udir.no/klo6/REL1-01> (25.06.2019). Utheving RM.

61 I denne retning går også et eksempel fra videregående skole hvor elevene skulle intervju venner eller kjente som var aktive i en religions- eller livssynsorganisasjon, og hvor de dessuten førte samtaler med hverandre om deres ståsted når det gjelder religion og livssyn. Se Skeie 2017: 128.

62 Se Utdanningsdirektoratet. Høring – læreplan i RE 2019. Se mer under avsnittet om KRLE-faget.

dem ut til grunnskoler. Dessuten er å det å være livssynsambassadør tiltrekkende for elever fordi det kan gi et bedre utgangspunkt når en søker om opptak på college eller universitet etter secondary school. Det gjelder både for å ha dette med i CV-en og at en i praksis har lært å presentere seg for andre, noe som kan hjelpe i et opptaksintervju. Et slikt trekkplaster er vanskelig å finne for norske VGS-elever. I Redbridge er det skoler med elever fra mange ulike religioner og kulturer. Dette mangfoldet er vanskelig å finne i norske skoler, bortsett kanskje fra skoler i store byer som Oslo, Bergen, Stavanger eller Trondheim. Når det gjelder religiøst mangfold blant VGS-elever i RE, er det nærliggende å tenke på flere ulike religioner og livssyn som kan være representert, og det kan være tilfellet i de nevnte by-områdene. Men i skoler over hele landet finner vi i dag mangfold med tanke på elever som tilhører kristendom, islam og humanetikere. Mangfoldet kan også gjelde for eksempel innenfor kristendom når en tenker på frikirker ved siden av Den norske kirke⁶³, eller mangfoldet innenfor Den norske kirke.

Initiativtakere til AFaB-prosjektet var engasjerte religionslærere som så behov og muligheter for et slikt prosjekt, og det ville være en forutsetning og mulighet også i Norge. For den norske situasjonen i VGS betyr det at en mulig rekruttering og opplæring av livssynsambassadører må skje tidlig i RE i tredje skoleåret slik at livssynsambassadørene kan være klar til å gå ut til grunnskoler fra for eksempel begynnelsen av desember til mai det etterfølgende året. Tidsaspektet må selvsagt ikke undervurderes, og det gjelder både for elever og lærere. Dette opplegget krever ekstra ressurser i forberedelse og gjennomføring, og det må legges til rette med tanke på avspasering for elever, men også for lærere som er involverte. Hvis dette opplegget er umulig å gjennomføre på grunn av for eksempel den pressede eksamenssituasjonen i tredje året i VGS, kan det være et alternativ å gjøre det slik som de jødiske veiviserne. Rekrutteringen og opplæringen kan skje i tredje året VGS, med skolebesøk i ulike grunnskoler i første året etter VGS. Det krever ekstra innsats fra en livssynsambassadør, men bør ikke være umulig. Selve opplæringen kunne ta utgangspunkt i prosjektet fra Redbridge. Kunnskap om KRLE-planen

63 Se artikkelen av Unstad 2014: 225–247.

er en viktig forutsetning for å kunne møte grunnskolens behov. Derfor kan det være en fordel at opplæringen for VGS-elevene skjer gjennom KRLE-lærerutdannere for grunnskolelærere eller gjennom KRLE-lærere fra grunnskolen, slik tilfellet er i AFaB-projektet, som kan stå for kvalitetssikring av VGS-elevenes foredragene. I Redbdridge var det slik at lærerne som gjennomførte opplæringen fikk ekstra midler til dette. En slik økonomisk støtte må sannsynligvis også gis for lignende prosjekter i Norge. Men kanskje kan en få prosjektmidler til dette? I det følgende skal jeg også se på mottakerens side, elever på barnetrinnet i grunnskolen.

KRLE-faget i grunnskolen og muligheter for livssynsambassadører

KRLE er et obligatorisk skolefag for alle elever på alle klassetrinn i grunnskolen. Det er en viktig forskjell til RE i VGS, hvor RE bare er obligatorisk for elevene i 3. klasse i studieforberedende undervisningsprogram. Oppføringslovens paragraf 2–4 om undervisning i KRLE i grunnskolen sier:

Kristendom, religion, livssyn og etikk er eit ordinært skolefag som normalt skal samle alle elevar. Undervisninga i faget skal ikkje vere forkynnande. Undervisninga i kristendom, religion, livssyn og etikk skal gi kjennskap til kristendommen, andre verdsreligionar og livssyn, kjennskap til kva kristendommen har å seie som kulturarv og til etiske og filosofiske emne. Undervisninga i kristendom, religion, livssyn og etikk skal bidra til forståing, respekt og evne til dialog mellom menneske med ulik oppfatning av trudoms- og livssynsspørsmål. Undervisninga i kristendom, religion, livssyn og etikk skal presentere ulike verdsreligionar og livssyn på ein objektiv, kritisk og pluralistisk måte. Dei same pedagogiske prinsippa skal leggjast til grunn for undervisninga i dei ulike emna.⁶⁴

Innledningen slår fast at KRLE-faget er et ordinært skolefag som skal samle alle elever, og at undervisningen ikke skal være forkynnende. At faget ikke skal være forkynnende, er rettet mot en konfesjonell orientert religionsundervisning slik den var rådende før grunnskoleloven 1969,

64 Opplæringslova 1998 § 2–4.

da kirken hadde ansvar for kristendomsundervisningen i skolen.⁶⁵ Livssynsambassadørene er selvsagt forpliktet på dette og blir opplært i at de ikke skal forkynne. Kunnskapsaspektet, et aspekt som er særlig framtrædende i lære *om* religion, er dominerende i opplæringslovens tekst. I samme retning går formuleringene i siste avsnitt om at presentasjonen av verdensreligionene og livssyn skal skje på en «objektiv, kritisk og pluralistisk måte». Avsnittet om at undervisningen skal «bidra til forståing, respekt og evne til dialog mellom menneske med ulik oppfatning av trudoms- og livssynsspørsmål» kan åpne både for lære *om* religion og *av* religion. Den enkelte elev kan bli engasjert og utfordret i møte med ulike oppfatninger om religion og livssyn. I den norske læreplanen for KRLE under «Formål» sies det at KRLE-faget som allmenndannende fag skal

... bidra til ny innsikt og gi rom for dialog tilpasset de ulike alderstrinn. ... Faget skal være en *møteplass* for elever med ulik bakgrunn, der alle skal bli møtt med *respekt*. Undervisningen skal *stimulere til allsidig dannelse og gi rom for undring og refleksjon*. Videre skal faget bidra til evne til *dialog* mellom mennesker med ulik oppfatning av tros- og livssynsspørsmål.⁶⁶

Denne beskrivelsen av fagets formål åpner for møte mellom elever med ulike religiøs bakgrunn, tro og livssyn.

Målet med å la elevene på barneskolen i England (key stage 1 og 2, 1.–6. klasse) få møte livssynsambassadører er at de møter unge representanter fra en religion eller et livssyn som forteller om sin tro, og som er ikke så langt unna elevenes egen livsverden. Barneskoleelevene opplever ungdommer eller unge voksne som kan engasjere, skape undring, refleksjon og diskusjon. De unge elevene kan få en positiv opplevelse og en rollemo- dell fra sin egen religion eller sitt livssyn, eller får et positivt møte med en representant fra en annen religion. På den måten lærer elevene *om* religion (kunnskapsaspektet) og *av* religion ved å bli engasjert, styrket eller utfordret i sitt eget livssyn eller sin tro.

65 Om religionsundervisningens historie fra allmueskolen fra 1739 til dagens religionsfag se Andreassen 2016: 61–80 og Elstad og Halse 2002: 237–248.

66 Utdanningsdirektoratet. Læreplan i KRLE. Uttheving RM.

Den norske læreplanen i KRLE 2015 bærer mest preg av å lære *om* religion. Dominerende ord er kunnskap og kjennskap i samsvar med opplæringsloven §2–4.⁶⁷ At undervisningen skal være objektiv, kritisk og pluralistisk, innebærer at den skal være «saklig og upartisk».⁶⁸ Det er enighet blant fagfolk i Norge om at å lære *om* religion (og livssyn) er dominerende i læreplanen og grunnleggende i KRLE-undervisningen.⁶⁹ Hovedformålet med faget er at elevene skal bli kjent med ulike religioner og livssyn i det norske samfunnet og i verden, samtidig som denne kunnskapen skal bidra til gjensidig forståelse, respekt og dialog.⁷⁰ Det kan argumenteres for at KRLE-planen også åpner for å lære *av* religion i den forstand at kunnskapen om religion fører til refleksjon om egen og andres livstolkning, til styrking av sin egen identitet og til dialog med andre elever.⁷¹ Hvordan en ser på det å lære *om* og lære *av* religion i KRLE-planen og i KRLE-undervisningen, er ikke minst avhengig av hva en legger i begrepsparet lære *om* og lære *av*. Det finnes ulike tolkninger av begrepsparet ikke bare i engelsk, men også i norsk sammenheng.⁷² Dessuten diskuteres det om hvorvidt å lære *av* religion i det hele tatt er ønskelig i skolens religionsundervisning. Til forskjell fra andre fag som samfunnsfag eller norsk, hvor å lære *av* faget er en selvsagt del av læringsprosessen, hevder Bengt-Ove Andreassen at å lære *av* i religionsfaget er en arv fra konfesjonelt forankret religionsundervisning og bør ikke ha noen plass i skolen.⁷³ Til en helt annen konklusjon enn Andreassen kom en evaluering av det obligatoriske skolefaget «Religion und Kultur» i Zürich/Sveits. Denne evalueringen blir tatt inn her fordi faget «Religion und Kultur» kan

67 Se Utdanningsdirektoratet. Læreplan i KRLE: formål. <http://www.udir.no/klo6/RLE1-02/Hele/Formaal>. (25.06.2019)

68 Utdanningsdirektoratet. Læreplan i KRLE: formål. <http://www.udir.no/klo6/RLE1-02/Hele/Formaal>. (25.06.2019)

69 Jf. Meier 2009: 42–47, Domaas 2014: 126–133, Bråten 2013: 88.111f, Andreassen 2016: 125f.

70 Jf. opplæringslova 1998 §2–4 og innledningen i formål for faget i KRLE-læreplanen. Se Andreassen 2016: 125f.

71 Se Bråten 2013: 112.155f, Domaas 2014: 126–133.

72 Se Domaas 2014: 120.126f, Andreassen 2016: 125–128, von der Lippe/Undheim 2017: 19f. Jeg har i en artikkel sett på begrepsparet lære om og lære av ved å sammenligne KRL-planen fra 1997 og RLE-planen fra 2008, se Meier 2009: 42–47. Der konkluderer jeg med at «lære av» ble nesten fullstendig nedtonet i RLE-planen fra 2008. Den samme konklusjonen har Straum 2014: 46–48.

73 Se Andreassen 2016: 126f. Han bruker religion i begrepsparet om og av i plural og snakker om lære om og av religioner, slik at hver enkelt religion for seg står i fokus i stedet for religion generelt.

sammenlignes med KRLE-faget i Norge og fokuserer blant annet på lære *om* og lære *av* religion. I evalueringen ble det å lære *av* religion vurdert som en viktig del av undervisningen og dannelsingsprosessen, fordi å lære *av* religion formidler grunnkunnskap, tolkninger og muligheter for opplevelser av religiøse tradisjoner og praksiser, som ikke er identiske med aktiv deltakelse i trospraksis.⁷⁴ Aspektet «lære *av* religion» kan en også finne støtte for i den norske læreplanen. Når en ser på skolevirkeligheten i KRLE-faget i Norge, er redselen for å påvirke elever i en bestemt retning, eller å ikke være nøytral nok i undervisningen, større enn i engelsk skole.⁷⁵ Til dette hører blant norske KRLE-lærere angsten for å bli beskyldt for forkynnelse etter at KRL-faget ble dømt i Menneskerettsdomstolen i 2007.⁷⁶ Engelsk religionsundervisning har ikke en slik kontroversiell historie, og det engelske RE-faget var aldri så omstridt som det norske KRLE-faget. I tillegg til denne ulike historiske bakgrunnen for religionsfaget er det generelt en større tilbakeholdenhet i norske skoler for å snakke om religiøse spørsmål og om egen religionstilhørighet, både fra elevenes og lærerens side.⁷⁷ Jeg har vist at opplæringsloven og KRLE-planen åpner for de aspektene som blir vektlagt i RE i barneskolen i England med tanke på AFaB, som inneholder både lære *om* og lære *av* religion. Men holdningsforskjellene til religionsfaget og til den åpne samtalen om religiøse spørsmål i klasserommet blant norske og engelske lærere må ikke underverdes. I tillegg til innsikten om at lovverket åpner for AFaB-prosjekter i Norge, er det viktig at KRLE-lærere ser verdien av å åpne for både faglige og personlige samtaler om religion og livssyn i klasserommet, noe som

74 Se argumentasjonen fra Benner og Nikolova: «... im Kontext des teaching/learning about religion vermittelt dagegen das learning from religion Grundkenntnisse, Deutungen und Partizipationsmöglichkeiten an religiösen Traditionen und Praktiken, die keinen Vollzug einer Glaubenspraxis, wohl aber ein Kennenlernen, Verstehen und Partizipieren an Sachverhalten von Religion und Kultur herbeiführen.» Benner og Nikolova 2013: 15. Denne teksten er en del av en evaluering av det obligatoriske skolefaget «Religion und Kultur» i Kanton Zürich i Sveits hvor 'learning about religion' og 'learning from religion' går inn i læringskonseptet. Aspektet 'learning from religion' blir vurdert som kontroversielt og avvist i evalueringen fra Landert Partner 2012, men støttet i vurderingene fra Teece 2012 og Benner og Nikolova 2013. I den endelige beslutningen holder «Bildungsrat des Kantons Zürich» fast ved konseptet 'learning about religion' og 'learning from religion', se Bildungsrat 2013: 6. Se også von der Lippe og Undheim 2017: 19f.

75 Om denne frykten blant norske religionslærere se Fauske 2013.

76 Se Hatlebrekke 2013: 54 og 58.

77 Se Afset 2013: 38–40. Observasjonene fra studentgruppene våre i engelsk religionsundervisning i Redbridge bekrefter denne påstanden.

er en naturlig og viktig del av livet for en del av elevene. Forslaget til den nye KRLE-læreplanen viser, som i forslaget til ny læreplan i RE, tegn på at elevene i større grad skal engasjere seg personlig og la seg utfordre. Til forskjell fra dagens KRLE-læreplan, hvor verbet «utforske» blir brukt tre ganger, blir det samme verbet brukt 22 ganger i forslaget til den nye KRLE-læreplanen. Dessuten heter det under «Kjerneelementer» og overskriften «Kunne ta andres perspektiv»: «Faget skal gi elevene mulighet til å utvikle egne synspunkter og holdninger i møte med andre gjennom innenfra- og utenfra-perspektiver og gjennom dialog og refleksjon over likheter og forskjeller.»⁷⁸ Den samme setningen finner vi også i forslaget til den nye RE-læreplanen.⁷⁹ Her blir det holdningsdannende aspektet av faget mye mer tydelig enn i KRLE- og RE-læreplanene som er gjeldende i 2019.

Hovedfokuset i barneskolen i England med AFaB-prosjektet ligger på et positivt møte med andre religioner og livssyn og et møte med en positiv rollemodell. Det kritiske aspektet er nedtonet med tanke på barnas alder og modenhet. Klasseromsundersøkelser fra (K)RLE-undervisningen tyder på at et slikt prosjekt passer bra med både lærernes og elevenes tanker om faget. I en spørreundersøkelse blant RLE-lærere på Sunnmøre om RLE-fagets viktigste bidrag til elevene står følgende fire svaralternativene på toppen: «Å fremje forståing og respekt for andre menneske sin religiøsitet», «Å gje elevane kunnskaper om religion, livssyn og etikk», «Å bidra til forståing på tvers av kulturar» og «Å stimulere elevane sin evne til refleksjon».⁸⁰ Denne undersøkelsen viser også at informanter eller representanter fra ulike religioner og livssyn i veldig liten grad blir invitert til klassene.⁸¹ Andre undersøkelser viser at lærebokstyrt undervisning er den mest vanlige RLE-undervisningen. Det bekrefter både lærere og elever. Kjedsomhet er ifølge elever en konsekvens av denne undervisningsformen.⁸²

78 Utdanningsdirektoratet. Høring – læreplan i KRLE 2019.

79 Se Utdanningsdirektoratet. Høring – læreplan i RE 2019.

80 Kleive 2013: 17, fotnote 21.

81 Jf. Kleive 2013: 19. 71,9% av lærerne svarer at de i skoleåret 2008–09 ikke har invitert representanter fra ulike religioner og livssyn.

82 Se Moen 2014: 290–295.

Livssynsambassadører (AFaBs) i Norge

Å invitere en representant fra en religion eller et livssyn til en KRLE-time kan berike undervisningen ved at denne personen kan fortelle om sin tro eller religionen/livssynet han eller hun representerer. Dette skjer i noen grad, og gjerne er den besøkende en «offisiell» representant for sin religion, som en prest eller imam.⁸³ Det er en god mulighet for et levende møte med en religion. Samtidig er en slik representant gjerne en godt voksen person, og dessuten kan læreren kanskje kjenne en utrygghet med tanke på at den besøkende kan gå ut over rammene for faget ved å forkynne.⁸⁴ Her ville etter mitt syn et besøk av en ungdom med en slik opplæring som i AFaB-prosjektet ha flere fordeler. En livssynsambassadør for elever i grunnskolen er aldersmessig mye nærmere målgruppen enn de inviterte representanter fra en religion eller et livssyn vanligvis er. Elevene møter troverdige unge mennesker som har en aktiv og positiv tilknytning til sin religion eller sitt livssyn. Dessuten opplever de ved en slik representant et eksempel på *levd* religion til forskjell fra å bare *lære* om en religion. Det svarer også godt til fokuseringen på *levd* religion, «lived religion», de to siste tiårene i forskningen om praktisert religion.⁸⁵ KRLE-læreren kan kjenne seg trygg på at en livssynsambassadør kjenner opplæringsloven og læreplanen og følger planene. Det betyr i praksis at vedkommende kan fortelle om sin tro, si noe om sin religion eller sitt livssyn på en personlig måte, men uten å være forkynnende eller misjonerende. Presentasjonen skal garantere dette, og læreren skal føle seg trygg på dette. Med andre ord får læreren en presentasjon som er kvalitetssikret i forhold til KRLE i grunnskolen. Læreren kan i beste fall velge ut en presentasjon som passer direkte inn i undervisningssammenheng. For eksempel når en skal ha om ritualer i islam, kan læreren gå inn på livssynsambassadørenes presentasjonsside og se etter temaer under islam. Hvis en finner en presentasjon med høytider i islam, kan læreren bestille den personen som har dette

83 Se for eksempel Bråten 2013: 133f, hvor hun beskriver et besøk av en lokal prest fra Den norske kirke i en tredjeklasse i en norsk skole.

84 Camilla Stabel Jørgensen reflekterer over spørsmålet om forkynnelsen gjennom representanter fra en religion eller et livssyn både på ekskursjoner og ved besøk på skolen. Se Jørgensen 2017.

85 Se Ammerman 2016.

temaet. På denne siden finner læreren også en presentasjon om den aktuelle livssynsambassadøren.

Praktisk gjennomføring

Er et AFaB-lignende prosjekt gjennomførbart i Norge? Jeg har pekt på praktiske forhold ved RE i VGS, særlig at RE bare blir undervist i tredje året, som kan gjøre det vanskelig å gjennomføre et slikt prosjekt i Norge. Men det kan være mulig dersom noen lar seg inspirere og engasjere for dette, i første rekke lærere og så elever fra VGS. Ideelt i denne sammenhengen ville det være om det var én eller flere KRLE-lærere fra en grunnskole som kunne tenke seg å invitere en norsk livssynsambassadør, og én eller flere VGS i samme område hvor en kan ta kontakt med RE-lærere. Større VGS-skoler ville være fordelaktig med tanke på rekruttering av elever til livssynsambassadør. Dessuten er det en fordel med elever fra flere religioner/livssyn, men ingen nødvendighet. Med erfaringene fra Redbridge bør det være minst én KRLE-lærer fra grunnskolen for å gjennomføre kurset, og én lærer fra VGS. Det kan også være aktuelt å ta kontakt med en lærerutdanningsinstitusjon som tilbyr lærerutdanning i KRLE for å få tak i kursholdere. Selve gjennomføringen av kurset kunne ta Redbridge-opplegget som forbilde. Ved siden av selve kurset er det viktig å komme i kontakt med flere KRLE-lærere fra grunnskolen for å informere om prosjektet og å vekke interesse for å invitere en livssynsambassadør. Etter kurset bør en lage en nettside med presentasjon av de enkelte livssynsambassadørene og de temaer som de tilbyr.

Litteratur

- Afset, Bente 2013. «Det åndelige liv er ganske vidt': Hva slags dannelsesprosjekt driver RLE-lærerne på Sunnmøre?». Bente Afset, Kristin Hatlebrekke og Hildegunn Valen Kleive (red.). *Kunnskap til hva? Om religion i skolen*: 27–45. Trondheim: Akademika.
- Ammerman, Nancy T. 2016. «Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of its Contours and Frontier». *Nordic Journal of Religion and Society*, 29/2: 83–99.

- Andreassen, Bengt Ove 2016. *Religionsdidaktikk: En innføring*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bråten, Oddrun Marie Hovde 2013. *Towards a Methodology for Comparative Studies in Religious Education: A Study of England and Norway*. Münster-New York-München-Berlin: Waxman.
- Bråten, Oddrun Marie Hovde 2018. «World Views in Norwegian RE». Jari Ristiniemi, Geir Skeie, Karin Sporre (red.). *Challenging Life. Existential Questions as a Resource for Education*: 157–175. Münster-New York: Waxmann.
- Domaas, Ola Eirik 2014. «Hva er vitsen med RLE?». Kåre Fuglseth (red.). *RLE i klemme: Ein studie av det erfarte RLE-faget*: 119–134. Bergen: Fagbokforlaget.
- Elstad, Hallgeir og Per Halse 2002. *Illustrert norsk kristendomshistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fancourt, Nigel Peter Michell 2015. «Re-defining 'learning about religion' and 'learning from religion': a study of policy exchange». *British Journal of Religious Education* 37/2: 122–137.
- Fauske, Ragnhild 2013. «'Eg er så redd for ikkje å vere nøytral nok': Korleis skal ein tolke kravet om ei objektiv og nøytral undervisning, og kva problem er knytte til desse målsettingane?». Afset, Bente, Kristin Hatlebrekke og Hildegunn Valen Kleive (red.). *Kunnskap til hva? Om religion i skolen*: 215–238. Trondheim: Akademika.
- Hatlebrekke, Kristin 2013. «Terp eller terapi? Om RLE-lærerrollen på Sunnmøre». Afset, Bente, Kristin Hatlebrekke og Hildegunn Valen Kleive (red.). *Kunnskap til hva? Om religion i skolen*: 47–62. Trondheim: Akademika.
- Jørgensen, Camilla Stabel 2017. «Bør ekskursjoner være del av religions- og livssynsundervisningen?». Marie von der Lippe og Sissel Undheim (red.). *Religion i skolen: Didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*: 144–164. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kleive, Hildegunn Valen 2013. «RLE på Sunnmøre». Afset, Bente, Kristin Hatlebrekke og Hildegunn Valen Kleive (red.). *Kunnskap til hva? Om religion i skolen*: 11–26. Trondheim: Akademika.
- Lippe, Marie von der og Undheim, Sissel 2017. «Hva skal vi med et felles religionsfag i skolen?». Marie von der Lippe og Sissel Undheim (red.). *Religion i skolen: Didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*: 11–24. Oslo: Universitetsforlaget.
- Meier, Ralph 2009. «Lære om og lære av religion: om religionsundervisningen i England sammenlignet med Norge». Løvlie, Birger, Ralph Meier og Arne Redse (red.). *Danning, identitet og dialog: festskrift til Jan Ove Ulstein og Per Magne Aadnanes*: 37–50. Trondheim: Tapir Akademisk.
- Moen, Kathrine 2014. «Engasjement og varsomhet: Læreres og elevers praksisfortellinger fra religionstimene». Kåre Fuglseth (red.). *RLE i klemme: Ein studie av det erfarte RLE-faget*. 287–307. Bergen: Fagbokforlaget.

- Skeie, Geir 2017. «Kan og bør religionsfaget bidra til personlig utvikling?». Marie von der Lippe og Sissel Undheim (red.). *Religion i skolen: Didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*: 117–129. Oslo: Universitetsforlaget.
- Straum, Olav Kansgar 2014. «RLE – et salderingsfag?». Kåre Fuglseth (red.). *RLE i klemme: Ein studie av det erfarte RLE-faget*: 43–62. Bergen: Fagbokforlaget.
- Teece, Geoff 2010. «Is it learning about and from religions, religion or religious education? And ist ist any wodner some teachers don't get it?». *British Journal of Religious Education* 32/2: 93–103.
- Unstad, Lars 2014. «I skyggen av storesøster? Om kirkelig mangfold i RLE-undervisningen». Kåre Fuglseth (red.). *RLE i klemme: Ein studie av det erfarte RLE-faget*: 225–247. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wang, Yvonne Margaretha 2015. «Dialog og dannelse – skolens eller tros- og livssynssamfunnenes oppgave?». Afset, Bente, Birger Løvlie og Arne Helge Teigen (red.). *Misjon – tro – skole: festskrift til Arne Redse*: 338–357. Kristiansand: Portal.
- Wang, Yvonne Margaretha 2019. «Møte mellom elever i videregående skole og en interreligiøs dialoggruppe. Holdningsendringer og dialog i RL». I denne boken.
- White, John 2004. «Should religious education be a compulsory school subject?». *British Journal of Religious Education* 26/2: 151–164.

Digitale ressurser

- Accord 2014. 2014 *Accord Inclusivity Award* (19.06.2019). Hentet fra: <http://accordcoalition.org.uk/2014/01/30/2014-accord-inclusivity-award-winners-announced/>
- All Party Parliamentary Group on Religious Education 2013. *RE: The truth unmasked: The supply of and support for Religious Education teachers* (19.06.2019). Hentet fra: http://religiouseducationcouncil.org.uk/media/file/APPG_RE_-_The_Truth_Unmasked.pdf
- Bildungsrat des Kantons Zürich 2013. *Beschluss vom 19. Dezember 2013: Wissenschaftliche Evaluation des Faches «Religion und Kultur». Abschluss der Evaluation und Veröffentlichung der Ergebnisse* (19.06.2019). Hentet fra: http://www.bi.zh.ch/dam/bildungsdirektion/direktion/Bildungsrat/archiv/brb_2013/Sitzung_19._Dezember_2013/BRB_42_2013.pdf.spooler.download.1389796044529.pdf/BRB_42_2013.pdf
- Benner, Dietrich og Roumiana Nikolova 2013. *Gutachten für die Bildungsdirektion des Kantons Zürich zum Abschlussbericht der Evaluation: «Neues Unterrichtsfach ‚Religion und Kultur‘. Bericht über die Evaluation der Einführungsphase»* (19.06.2019). Hentet fra: http://www.bi.zh.ch/dam/bildungsdirektion/direktion/Bildungsrat/archiv/brb_2013/Sitzung_19._Dezember_2013/Gutachten%20von%20Dietrich%20Benner%20und%20

- Roumiana%20Nikolova.pdf.spooler.download.1391520026755.pdf/
Gutachten+von+Dietrich+Benner+und+Roumiana+Nikolova.pdf
- Commission on Religious Education 2018. *Final Report: Religion and Worldviews: The Way Forward. A National Plan for RE* (24.06.2019). Hentet fra: <https://www.commissiononre.org.uk/wp-content/uploads/2018/09/Final-Report-of-the-Commission-on-RE.pdf>
- Department for children, schools and families 2010. *Religious education in English schools: Non-statutory guidance 2010*. Nottingham (19.06.2019). Hentet fra: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/190260/DCSF-00114-2010.pdf
- Education Reform Act 1988: *Chapter 40* (19.06.2019). Hentet fra: <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1988-education-reform-act.pdf>
- House of Commons Library 2016. *Briefing Paper Number 07167, 7 July 2016: Religious Education in schools (England)* (19.06.2019). Hentet fra <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7167#fullreport>
- Jackson, Robert 2014. *Signposts – Policy and practice for teaching about religions and non-religious world views in intercultural education*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Norsk versjon: *Veivisere – Retningslinjer og praksis for undervisning om religioner og ikke-religiøse livssyn i interkulturell utdanning* (19.06.2019). Hentet fra: <http://www.theewc.org/Content/Library/COE-Steering-documents/Recommendations/Signposts-Policy-and-practice-for-teaching-about-religions-and-non-religious-world-views-in-intercultural-education>
- Landert >Partner 2012. *Neues Unterrichtsfach «Religion und Kultur». Bericht über die Evaluation der Einführungsphase* (19.06.2019). Hentet fra: http://www.bi.zh.ch/dam/bildungsdirektion/direktion/Bildungsrat/archiv/brb_2013/Sitzung_19._Dezember_2013/Schlussbericht%20Evaluation%20Religion%20und%20Kultur_Teil%20I%20-%20Bericht.pdf.spooler.download.1390400086858.pdf
- Schlussbericht+Evaluation+Religion+und+Kultur_Teil+I+-+Bericht.pdf
- London Borough of Redbridge/SACRE 2008. *Exploration and Response: The Redbridge Agreed Syllabus For Religious Education 2008* (07.04.2017). Hentet fra: <http://www.redbridgerenet.co.uk/agreedsyllabus/AgreedSyllabus2008/Agreed-Syllabus-2008.pdf>
- London Borough of Redbridge/SACRE 2013a. *Redbridge Ambassadors of Faith and Belief: Promoting interfaith and intrafaith encounter and dialogue* (06.04.2017. Ikke lenger tilgjengelig på internett). Hentet fra: <http://www.ofsted.gov.uk/sites/default/files/documents/surveys-and-good-practice/n/Newbury%20Park%20Primary%20School%20-%20AFaB%20Project%20Report%20-%20Final%20version.docx>
- London Borough of Redbridge/SACRE 2013b. *AFAB Jobb Description/AFAB Person Specification* (06.04.2017. Ikke lenger tilgjengelig på internett). Hentet fra:

- <http://reports.ofsted.gov.uk/sites/default/files/documents/surveys-and-good-practice/n/Newbury%20Park%20Primary%20School%20-%20AFab%20job%20description%202.pdf>
- Ofsted 2013. *Effective religious education and interfaith dialogue: Redbridge Ambassadors of Faith and Belief (AFaB)* (19.06.2019). Hentet fra: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/580583/Redbridge_20Ambassadors_20of_20Faith_20and_20Belief_20-_20good_20practice_20example.pdf
- Opplæringslova 1998. *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa* (19.06.2019). Hentet fra: <http://www.lovdatab.no/all/nl-19980717-061.html>
- Utdanningsdirektoratet. Høring – læreplan i KRLE 2019. *Læreplan I kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE)*. Høringsdokument. (24.06.2019) Hentet fra: <https://hoering.udir.no/Hoering/v2/348?notatId=688>
- Utdanningsdirektoratet. Høring – læreplan i RE 2019. *Læreplan i religion og etikk – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram*. Høringsdokument. (24.06.2019) Hentet fra: <https://hoering.udir.no/Hoering/v2/348?notatId=687>
- Utdanningsdirektoratet. Læreplan i KRLE. *Læreplan I kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE) (RLE1-02)* (19.06.2019). Hentet fra: <http://www.udir.no/klo6/rle1-02/>
- Utdanningsdirektoratet. Læreplan i RE. *Læreplan i religion og etikk – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (REL1-01)* (19.06.2019). Hentet fra: <http://www.udir.no/klo6/REL1-01>
- Teece, Geoff 2012. *Learning about religion and Learning from religion* (19.06.2019). Hentet fra: http://www.bi.zh.ch/dam/bildungsdirektion/direktion/Bildungsrat/archiv/brb_2013/Sitzung_19._Dezember_2013/Gutachten%20von%20Geoff%20Teece%20.pdf.spooler.download.1391501736053.pdf/Gutachten+von+Geoff+Teece+.pdf
- QCA 2004. *Religious education. The non-statutory national framework*. London: Qualifications and Curriculum Authority (19.06.2019). Hentet fra: <http://www.mmiweb.org.uk/publications/re/NSNF.pdf>
- Religious Education Councils of England and Wales 2013. *A Curriculum Framework for Religious Education in England* (19.06.2019). Hentet fra: http://resubjectreview.recouncil.org.uk/media/file/RE_Review_Summary.pdf